

Isaac Deutscher

Byråkratins rötter

I januari och februari 1960 höll Isaac Deutscher tre föreläsningar om ämnet ”byråkratin” inför ett seminarium vid London School of Economics. Detta är ett sammandrag som redigerats av Tamara Deutscher.

1

Vi upplever i dag en tydlig utveckling mot en allt mer tilltagande byråkratisering av samhället, oberoende av dess sociala och politiska struktur. Teoretiker i väst försäkrar oss att byråkratiseringens omfattning är sådan att vi nu lever under ett direktörsstyre som, helt omärkligt, har kommit att ersätta kapitalismen. Å andra sidan har vi den stora och väldiga tillväxten av byråkratin i de efterkapitalistiska samhällena i Östblocket och i synnerhet i Sovjetunionen. Vi har således alla skäl att försöka utarbeta en teori för byråkratin, som är mer innehållsrik och tillfredsställande än den gängse och till stor del meningslösa klichén ”direktörssamhället”. Det är emellertid inte lätt att komma till rätta med byråkratins problem. I själva verket är problemet lika gammalt som civilisationen, även om det har skiftat mycket i angelägenhet genom epokerna.

När jag nu har åtagit mig att tala om byråkratins rötter, så är det för att vi, enligt min uppfattning, måste söka oss ner mot de djupaste, de primära orsakerna till byråkratin, för att se hur och varför detta den mänskliga civilisationens onda har vuxit till så skrämmande proportioner. I problemet med byråkratin, som i stort sett är detsamma som problemet med Staten, återspeglas mycket av förhållandet mellan människa och samhälle, mellan människa och människa, vad som numera brukar beskrivas som alienation”.

Uttrycket antyder i sig själv styre från ”byrån”, från apparaten, från något opersonligt och fientligt som fått liv och överhöghet över mänskliga varelser. I dagligt tal pratar vi också om de livlösa byråkraterna, om människorna som skapar den här mekanismen. De individer som administrerar Staten ser ut som om de saknade liv, som om de bara var kuggar i maskinen. Med andra ord – här konfronteras vi i den mest kondenserade och intensiva form, med reifikationen av förhållanden människor emellan, med framträdandet av liv i mekanismerna, i tingen. Vilket, naturligtvis, omedelbart påminner oss om det stora komplexet med fettschismen, över hela vår marknads-ekonomi tycks människan vara utlämnad åt tingens, åt varornas och till och med åt pengarnas nåd. Mänskliga och sociala relationer blir objektiverade, medan objekten tycks anta styrka och makt som levande element. Sambandet mellan å ena sidan människans alienation från Staten och Statens representanter – byråkratin – och å andra sidan människans alienation från produkterna av hennes egen ekonomi är uppenbarligen mycket nära och de två slagen av alienation står på samma sätt i beroende av varandra.

Det bereder stora svårigheter att tränga under ytan ner till själva skärningspunkten i relationen mellan samhälle och stat, mellan den apparat som administrerar livet i ett samfund och samfundet självt. Svårigheten ligger i följande: det ytliga är inte *bara* ytligt, det är också en del av verkligheten. Statens och varians fettschism är, så att säga, ”inbyggd” i själva den mekanism i vilken staten och marknaden fungerar. Samhället är på en och samma gång fjärrat från staten och också oskiljbar från staten. Staten är den mardröm som förtrycker samhället, den är också samhällets skyddsängel, utan vilken det inte kan leva.

På nytt återspeglar sig några av de mest svåråtkomliga och komplexa aspekterna på förhållandet mellan samhälle och stat klart och slående i vårt vardagliga språkbruk. När vi säger ”de” och menar byråkraterna som styr oss, ”de” som fastställer skatter, ”de” som förklarar krig, som gör allt det som påverkar allas våra liv, så uttrycker vi en känsla av vanmakt, främlingskap från staten. Men vi är också medvetna om att utan staten skulle det inte existera något samhällsliv, ingen

samhällsutveckling, ingen historia. Svårigheten att skilja sken från verklighet ligger i detta; byråkratin utför vissa funktioner som är uppenbart nödvändiga och oundgängliga för samhällets existens, men likväl utför den också funktioner som teoretiskt skulle kunna beskrivas som överflödiga.

De motsägelsefulla betraktelsesätten på byråkratin har, naturligtvis, lett till två motsatta och stridande filosofiska, historiska och sociologiska synsätt på problemet. Det finns, frånsett en rad mellanliggande schatteringar, traditionellt två grundläggande sätt att betrakta frågan om byråkratin och staten: det byråkratiska och det anarkistiska tillvägagångssättet. Ni erinrar er måhända att makarna Webb gärna indelade folk i de som värderade politisk, problem från en byråkratisk eller en anarkistisk utgångspunkt. Detta är givetvis en förenkling, men icke desto mindre är de skäl att uppehålla sig vid den indelningen. Den byråkratiska metoden har haft sina stora filosofer, sina stora profeter och sin frejdade sociologer. Den sannolikt störste filosofiske förespråka ren för staten var Hegel, liksom dess störste sociologiske talesman var Max Weber.

Det råder inget tvivel om att det gamla Preussen var byråkratin paradiset och att det därför inte är en tillfällighet att de främsta försvararna av staten och byråkratin kommit från Preussen. I själva verket är både Hegel och Weber, var och en på skilda sätt och på skilda teoretiska plan, den preussiska byråkratin metafysiker, som generaliserar från den preussiska byråkratin erfarenheter och projicerar den erfarenheten på den världshistoriska scenen. Därför är det nödvändigt att hålla den här tankeskolans grundläggande teser i minnet. För Hegel var staten och byråkratin både avspeglingen och förverkligandet av den *innersta*, moraliska iden, det vill säga avspeglingen och förverkligandet av det högsta förnuftet, förverkligandet av världssanden, *Weltgeist*, manifesterandet av gud i historien. Max Weber, som på sätt och vis är Hegels ättling, ett Hegels barnbarn (kanske ett dvärgbarnbarn), framför samma tankegång i form av en typiskt preussisk katalog över byråkratin dygder:

Noggrannhet, snabbhet, tveklöshet, lagkunskap, kontinuitet, diskretion, sammanhållning, strikt lydnad, ett minimum av motsättningar och sparsamhet med materiella och personella medel – dessa egenskaper når sin höjdpunkt i den strikt byråkratiska administrationen, i synnerhet i dess monokratiska form ... lyder också byråkratin under principen om *sine ira ac studio*?¹

Dessa ord kunde måhända bara ha skrivits i Preussen. Naturligtvis kan den här katalogen över dygder mycket lätt smulas sönder av en liknande katalog över laster. Men för mig blir det desto mer förvånande och i viss mån oroväckande att Max Weber nyligen blivit det intellektuella ljuset för så mycken västlig sociologi. (Professor Raymond Arons allvarligaste förebråelse i en polemik med mig var, att jag skrev och talade ”som om Max Weber aldrig existerat”.) Jag är helt villig att medge att ingen har sannolika studerat byråkratin så i detalj och så grundligt som Max Weber, Det är riktigt att han katalogiserade alla de skilda egenheterna dess utveckling, men han brast i förståelse av dess fulla innebörd. Vi känner alla de karakteristiska dragen för den gamla tyska, så kallade historiska skolan, som kunde producera volym efter volym om någon speciell näringsgren, inklusive den byråkratiska. Men sällan såg den grundströmningarna i utvecklingen.

På den andra kanten har vi den anarkistiska synen på byråkratin och staten med dess mest namnkunniga representanter – Proudhon, Bakunin, och Kropotkin – och med en rad avhängiga förgreningar, liberala, anarko-liberala av olika nyanser. Nu representerar den här skolan, när man ser närmare på den, den intellektuella revolten i det gamla borgerliga Frankrike, i musjikernas gamla Ryssland, mot deras byråkratier. Den här skolan specialiserar sig naturligtvis på att göra upp kataloger över de byråkratiska lasterna. Staten och byråkratin betraktas som historiens ständiga utsugare. Staten och byråkratin betraktas som själva förkroppsligandet av allt ont i det mänskliga samhället, det onda som inte kan förgöras annat än genom statens avskaffande och byråkratin tillintetgörande. När Kropotkin ville påvisa djupet av moraliskt förfall i den franska revolutionen, skildrade han hur Robespierre, Danton, jakobinerna och hébertisterna förvandlades från

¹ Max Weber: ”Essays in Sociology”, Oxford University Press, New York 1958, sid. 214-5.

revolutionärer till statsmän. I hans ögon var det byråkratin och staten som förvrängde revolutionen.

Faktum är att båda dessa synsätt innehåller ett element av sanning, eftersom staten och byråkratin i praktiken varit ett slags Jekyll och Hyde i den mänskliga civilisationen. De har förvisso representerat det mänskliga samhällets dygder och brister i sin historiska utveckling på ett mer koncentrerat och våldsamt sätt än någon annan institution. Staten och byråkratin innesluter i sig själva den dualitet som är så karakteristisk för vår civilisation. Varje steg framåt har än så länge åtföljts av tillbakagång. Varje framsteg människan gjort har köpts till priset av en reträtt. Varje utvecklande av mänsklig, skapande energi har betalats med att någon annan skapande kraft förkrympts eller hämmats. Denna dualitet har, tror jag, gjort sig särskilt gällande i byråkratins utveckling under alla sociala och politiska regimer.

Byråkratins rötter är förvisso lika gamla som vår civilisation, om inte äldre, eftersom de ligger begravda någonstans vid gränsen mellan den primitiva, urkommunistiska stammen och det civiliserade samhället. Det är där vi upptäcker den mest avlägsna, men ändå urskiljbara föregångaren till de väldiga, utarbetade byråkratiska maskiner vi har i dag. Den uppstår i det ögonblick det primitiva samfundet delar sig i styrande och styrda, organisatörer och organiserade, förvaltare och förvaltade. När stammen eller klanen börjar lära sig att arbetsfördelning ökar människans makt över naturen och hennes möjligheter att tillfredsställa sina behov, så har vi ett första embryo till byråkrati, vilket är det tidiga förspelet till ett klassamhälle.

Arbetsfördelningen börjar i produktionsprocessen, med vilken också följer den första hierarkin av funktioner. Det är här vi återfinner den första antydning om den klyfta mellan tanke- och kroppsarbete, som skulle komma att öppna sig under civiliseringens gång. Organisatören i det första, primitiva företaget med boskapsskötsel kan ha varit mandarinens, den egyptiske prästens eller den moderna kapitalistiska byråkratens föregångare. Den grundläggande skiljelinjen mellan hjärna och hand förde med sig mängder av andra mindre distinktioner, mellan jordbruk och fiske, eller mellan handel och hantverk eller sjöfart. Samhällets indelning i klasser följde samma bana som den avgörande, historiska utvecklingsprocessen. I det samhälle som står på tröskeln till våra dagars civilisation, har den grundläggande skiljelinjen inte så mycket gått mellan administratören och arbetaren som mellan ägaren och människan utan egendom och denna skillnad absorberade och överskuggade den tidigare. Administrationen har, i de flesta tider, varit underordnad de besuttna, de ägande klasserna.

Man kan kategorisera de olika slagen av relationer mellan byråkrati och grundläggande sociala klasser i stora drag: det första skulle man kunna kalla den egyptisk-kinesiska, typen, sedan kommer den romersk-bysantinska typen, med sin fortsättning i den romerska kyrkans eklelesiastiska hierarki. Vidare har vi den västeuropeiska kapitalistiska typen av byråkrati. Den fjärde skulle vara den efterkapitalistiska typen. I de tre första fallen, och i synnerhet i det feodala och slavägande samhället, är administratören helt och hållet underordnad den besuttna människan, i så hög utsträckning att det i Aten, Rom och Egypten vanligtvis var bland slaverna som byråkratin rekryterades. I Aten rekryterades den första polisstyrkan bland slaverna, eftersom det ansågs under en fri mans värdighet att beröva en annan fri man hans frihet. Vilken sund instinkt! Här har vi det nästan naiva, träffande uttrycket för byråkratens beroende av egendomsinnehavaren. Det är slaven som är byråkraten, eftersom byråkratin är den egendomsägande klassens slav.

Under den feodala ordningen kommer byråkratin mer eller mindre i skymundan, eftersom administratörerna antingen kommer direkt ur den feodala klassen eller suggs upp av den. Social hierarki är så att säga "inbyggd" i den feodala ordningen och det finns inget behov av en speciell hierarkisk apparat för att handha de offentliga angelägenheterna och disciplinera de egendomslösa massorna.

Senare, mycket senare, antar byråkratin en betydligt mer respektabel status och dess företrädare blir "fria" löntagare hos egendomsägarna. Så gör de anspråk på att stå över de besuttna klasserna

och, till och med, över alla sociala klasser. Och i viss utsträckning och till en viss punkt, får byråkratin också denna överlägsna status.

Den stora åtskillnaden mellan statsmaskineriet och andra klasser uppstår, naturligtvis, i och med kapitalismen, när den tidigare klart markerade hierarkin och beroendet människor emellan, som är så karaktäristiskt för det feodala samhället, inte längre existerar. ”Alla människor är lika” – den borgerliga föreställningen om jämlikhet inför lagen gör det nödvändigt att en maktapparat skall fungera, ett strikt, hierarkiskt uppbyggt statsmaskineri. Precis som den ekonomiska maktens hierarki på marknaden, skall byråkratin, som den politiska hierarkin, se till att samhället inte tar begreppet jämlikhet för vad det egentligen är värt. Det uppstår en hierarki av klasser, intressen, administrativa nivåer, som för föreställningen om jämlikhet vidare, men ändå inte utövar jämlikhet.

Vad kännetecknar byråkratin vid det stadiet? I första hand den hierarkiska strukturen, sedan den till synes självtillräckliga karaktären hos maktapparaten som är innesluten i sig själv. Det brukar talas om den enorma omfattning, den storslagenhet och den komplexitet den sociala tillvaron har, vilket gör skötseln av samhället allt svårare. Bara utbildade experter som besitter administrationens hemligheter är i stånd att utföra de organisatoriska funktionerna. Nej sannerligen, vi har inte kommit särskilt långt från de tider, då den egyptiske prästen vakade över de gåtor som skänkte honom makt och fick samhället att tro att endast han, den gudomligt inspirerade, kunde sköta de mänskliga angelägenheterna. En självförhärligande byråkrati, med dess mystifierande tungomål som till stor del är en fråga om social prestige, befinner sig trots allt inte så långt borta från det egyptiska prästerskapet med dess magiska hemligheter. (I förbigående: inte heller särskilt långt ifrån den stalinistiska byråkratin med dess ängsliga hemlighetsmakeri.)

Många decennier före Max Weber, som själv var imponerad av byråkratins esoteriska lärdom, såg Engels förhållandena i ett mer realistiskt och objektiva ljus:

”Staten”, sade han, ”är på inget vis en makt som påtvingats samhället utifrån ... Den är snarare en produkt av samhället vid ett särskilt utvecklingsstadium. Den är ett erkännande av att detta samhälle har kommit i en olöslig motsättning till sig själv, att det har blivit splittrat i oförsonliga motsättningar ... För att ... klasser med motstridiga ekonomiska intressen inte skall offra sig själva och samhället åt en fruktlös strid, har det blivit nödvändigt med en makt som förefaller stå över samhället, en makt som måste hålla tillbaka konflikten och hålla den inom 'ordningens' ramar. Den makten, som uppstår ur samhället, men reser sig över det och blir mer och mer avlägsnat från det är Staten.”

Också välfärdsstaten är, bör vi tillägga, trots allt bara en makt som utgår från samhället, men reser sig över det och blir mer och mer avlägsnat från det. Engels fortsätter med att säga:

”I besittning av offentlig styrka och makt och rätten att upptaga skatt, står nu ämbetsmännen som samhällets organ ändå över samhället.”

Han beskriver statens uppkomst ur det primitiva samfundet:

”De (ämbetsmännen) är inte nöjda med det fria och frivilliga erkännande som gavs åt stamgemenskapens organ ... som innehavare av en makt som är fjärrad från samhället, måste de sätta sig i respekt med hjälp av speciella lagar som garanterar dem lyckan av en speciell gloria och immunitet.”²

Det är emellertid ingen ide att irritera sig över byråkratin: dess styrka är bara en återspeglning av samhällets svaghet, vilken ligger i dess uppdelning mellan en stor majoritet av manuellt arbetande och en liten minoritet som specialiserat sig på tankearbete. I byråkratins rötter ligger den intellektuella fattigdom som ännu ingen nation har befriat sig ifrån. Andra utväxter har brett ut sig över dessa rötter, men rötterna själva har levat i kapitalism och välfärds kapitalism och de har alltså överlevt i det efterkapitalistiska samhället.

² ”Der Ursprung der Familie”, i Marx-Engels Werke, vol. 21, 1962 ed., sid. 165-6.

2

Jag skulle vilja börja detta andra avsnitt med att göra en mer stringent definiering av ämnet för vår diskussion. Jag är inte intresserad av byråkratins allmänna historia, inte heller tänker jag lämna några skildringar av alla de variationer och modaliteter som det byråkratiska styret uppvisar historien igenom. Det centrala i mitt ämne är: vilka är de faktorer som, historiskt, är ansvariga för byråkratins politiska makt? Vilka faktorer befrämjar byråkratins politiska ledarskap över samhället? Varför har ännu ingen revolution lyckats att bryta ner och förgöra byråkratins makt? I varje revolutions begynnelse, oavsett dess karaktär och den *ancien régime* som föregick den, reser sig en statsapparat ur askan som en fågel Fenix.

I det första avsnittet visade jag – om än med vissa överbetonningar – på den ständiga faktor som arbetar till byråkratins fördel, nämligen uppdelningen av arbetet i intellektuella och manuella uppgifter, klyftan mellan organisatorerna och de organiserade. Denna motsättning är i själva verket inledningen till klassamhället: men under en längre kommen social utveckling, blir den inledningen så att säga uppslukad av den mer fundamentala skillnaden mellan slavägaren och slaven, mellan trälägaren och trälen, mellan den besuttne och den obesuttne.

Byråkratins uppstigande som en distinkt, särskild social grupp i någon egentlig, större omfattning sammanföll med kapitalismens utveckling – ekonomiskt och politiskt. Den moderna byråkratin främjades av marknadsekonomins, penningekonomins spridning och den fortsatta och djupnande arbetsfördelningen, av vilken kapitalismen själv är en skapelse. Så länge statstjänaren var en skatteindrivare, en feodal herre, eller en av den feodale herrens hjälpredor, var byråkraten ännu inte någon byråkrat. Uppbördsmanen under femton-, sexton- och sjuttonhundralet var något av en egen företagare eller också var han feodalherrens tjänare eller ingick i hans följe. Uppkomsten av byråkratin som en distinkt grupp möjliggjordes enbart av att penningekonomin spred sig och blev allmänt vedertagen, att varje statsanställd erhöll sin lön i pengar.

Byråkratins framväxt påskyndades ytterligare av att den feodala partikularismen bröts ner och marknaden antog nationella proportioner. Det var bara med den nationella marknaden som grund som en nationell byråkrati kunde utbildas. I sig själv förklarar dessa generella ekonomiska orsaker till byråkratins uppkomst enbart hur den moderna formen av byråkrati blev möjlig, men de förklarar ännu inte varför den har vuxit och varför den, under vissa bestämda historiska betingelser, fått en sådan politisk betydelse. Svaret på de frågorna skall inte sökas i ekonomiska förändringar, utan i socio-politiska strukturer. Vi har till exempel det ofrånkomliga faktum att England, den klassiska kapitalismens land, var det minst byråkratiserade av alla de kapitalistiska länderna, medan Tyskland, som ända fram till de sista tjugofem åren på 1800-talet var ett kapitalistiskt sett underutvecklat land, var det mest byråkratiska. Frankrike, som innehade en mellanposition, innehade också en mellanställning vad beträffar byråkratins inflytande på det politiska livet.

Om man skulle söka vissa allmänna regler för det byråkratiska inflytandet på det kapitalistiska samhället, dess uppsving och nedgång, så skulle man finna att byråkratins politiska makt under kapitalismen alltid stått i omvänt förhållande till mognaden, styrkan och dugligheten till självstyre hos de grupper som grundar ett visst givet borgerligt samhälle. Å andra sidan: när klasstriderna i de högt utvecklade borgerliga samhällena har nått fram till något som är att likna vid ett dödläge, när de kämpande klasserna ligger som utmattade efter en serie påfrestande sociala och politiska strider, då har det politiska ledarskapet nästan automatiskt övergått i händerna på byråkraterna. I sådana lägen etablerar sig byråkratin inte bara som den apparat som sköter statens funktioner, utan också som den makt som påtvingar samhället sin politiska vilja. Den moderna byråkratins egentliga vagga var, naturligtvis, den absoluta monarkin som föregick bourgeoisin, – ätten Tudor i England, Bourbon i Frankrike eller Hohenzollern i Preussen – som upprätthöll den osäkra jämvikten mellan en sönderfallande feodalism och en uppåtgående kapitalism. Feodalismen var redan alltför svag för att kunna upprätthålla sitt inflytande, kapitalismen var ännu för svag för att etablera sin dominans. Dödläget som rådde i klasskampen mellan feodalismen och kapitalismen

lämnade utrymme för den absoluta monarkin att agera skiljedomare mellan de två oppositionella lägren.

Ju starkare motsättningarna mellan de feodala och de borgerliga kraven var och ju mer paralyserande dödläget mellan dem verkade, desto större rum för den absolutistiska kungliga byråkratin att spela rollen av medlare. Det är värt att påpeka att England (liksom Förenta staterna) var det minst byråkratiska av de kapitalistiska länderna, just beroende på att den feodala-kapitalistiska antagonismen hade tynat bort i den successiva sammansmältningen av de feodala och kapitalistiska intressena under ett tidigt skede av historien. Den framstående feodalbourgeoisin, de framstående aristokratiska engelska familjerna, åtog sig flera av de funktioner som på kontinenten utfördes av byråkratin. På sätt och vis administrerades staten av dessa feodala element *embourgeoisés*, utan att dessa utvecklades till en distinkt och egen social grupp. Förenta staterna var också fri från dessa stridigheter mellan feodala och kapitalistiska intressen under sin historia, de strider som verkade som ett stimulus för byråkratins framväxt.

Ryssland var ett helt annorlunda och märkligare fall, där statens och byråkratins enorma makt härstammade från underutvecklingen i båda dessa sociala skikt: varken det feodala eller det borgerliga elementet var starkt nog att sköta statens angelägenheter. Det var staten, som likt en demiurg, skapade sociala klasser och nu också påverkade deras utformning och utbredning, så att de nu också hämmade och motverkade den. På detta sätt blev byråkratin inte bara skiljedomare, utan också den som manipulerade alla sociala klasser.

Om jag skulle sätta en underrubrik på min fortsatta framställning, skulle det förmodligen bli en högst generell sådan: om byråkrati och revolution. Jag skulle vilja reda ut vissa missuppfattningar kring detta och jag fruktar att jag då kommer att kollidera med flera av de etablerade historiska betraktelsesätten. Eftersom detta under alla förhållanden är oundvikligt, så skall jag ställa problemet i dess mest provokativa form: var den engelska puritanska revolutionen en borgerlig revolution? Var den franska revolutionen borgerlig till sin karaktär? Det fanns inga bankirer, köpmän eller skeppsredare i spetsen för de upproriska bataljonerna. Längst framme vid fronten återfanns sansculotterna, pöbeln, fattighjonen i städerna, den allra lägsta medelklassen. Vad vann de? Under "gentlemannaadelns" ledarskap (i England) eller advokaternas, doktorernas och journalisternas (i Frankrike), så avskaffade de den absoluta monarkin och dess hovbyråkrati och svepte undan de feodala institutioner, som hindrade utvecklandet av de borgerliga egendomsförhållandena. Bourgeoisin hade blivit tillräckligt stark och medveten om sin makt för att kräva politisk självbestämmanderätt. Man vägrade att acceptera den absoluta monarkins förmynderskap och diktat. Man ville själv styra samhället. Under revolutionens gång drevs så bourgeoisin framåt av pöbelmassorna – därefter försökte bourgeoisin att själv regera över hela samhället.

Den revolutionära processen med alla kriser, motsättningar, med det ständiga maktskiftet från de mer konservativa till de mer radikala och till och med utopiska flyglarna inom det revolutionära lägret – allt detta ledde till ett nytt politiskt dödläge mellan klasserna som var något hittills okänt: pöbeln, sansculotterna, städernas fattiga var trötta och utmattade, men den segrande och nu dominerande klassen – bourgeoisin – är inbördes delad, splittrad, uttröttad efter den revolutionära kampen och ur stånd att regera samhället. Sedan kan vi iakttä uppkomsten av en ny, något annorlunda, byråkrati i den borgerliga revolutionens kölvatten: vi ser en militär diktatur som till det yttre mest förefaller vara en fortsättning av det förrevolutionära absolutistiska kungadömet eller rent av en värre version av det. Den förrevolutionära regimen hade sitt centraliserade statsmaskineri – en nationell byråkrati. Revolutionens första krav var en decentralisering av detta maskineri. Ändå var inte denna centralisering någon produkt av härskarens illvilja, utan den återspeglade i stället den ekonomiska utvecklingen, som fordrade en nationell marknad. Det var också denna "nationella jordmån" som livnärde de borgerliga krafter vilka i sin tur åstadkom revolutionen. De revolutionära efterdyningarna medförde på nytt centralisering. Detta var fallet under Cromwell. Detta skedde under Napoleon. Denna utveckling mot centralisering, nationell enhet och uppkomsten av en ny byråkrati var så uppenbar att till exempel Tocqueville i detta inte såg någonting annat än en fortsättning av den förrevolutionära traditionen. Han menade att vad den

franska revolutionen hade gjort var bara att föra den gamla regimens verk ett stycke framåt, och hade revolutionen inte ägt rum skulle den utvecklingen fortgått ändå. Detta var åsikter från en man som begränsade sina iakttagelser till utvecklingens politiska aspekter och helt ignorerade dess sociala bakgrund och djupare sociala motiv. Han såg formen, men inte strukturen eller nyanserna i samhället.

Den politiska centraliseringen efter revolutionen fortsatte som förut, och likväl hade byråkratin ändrat karaktär helt och hållet. I stället för den forna regimens hovbyråkrati hade Frankrike nu en borgerlig byråkrati, som rekryterats ur skilda samhällslager. Den borgerliga byråkrati som upprättats under Napoleon överlevde restaurationen och fann till slut sitt sanna överhuvud i medborgarkungen.

Nästa gång vi iakttar ett uppsving för byråkratin och ytterligare framsteg för statens centralistiska tendenser, inträffar det på nytt i ett ögonblick av politisk förlamning hos alla sociala klasser. Under 1848 har vi återigen ett läge där skilda klassintressen står mot varandra: den här gången är det den etablerade bourgeoisins och det framväxande proletariats. Än i dag har ingen skildrat denna process av ömsesidig uttrötning bättre än Karl Marx, i synnerhet i "Artonde Brumaire". Han visade också hur denna utmattning inom samtliga sociala klasser säkrade byråkratins triumf eller snarare dess militärens – under Napoleon III. Den här situationen var, vid den tiden, inte bara karakteristisk för Frankrike, utan också för Tyskland, speciellt för Preussen, där dödläget hade många sidor: mellan de feodala och halvfeodala junkerintressena, bourgeoisin och den nya arbetarklassen. Och i Preussen resulterade detta i att Bismarcks byråkrati styrde och dikterade. (Marx och Engels beskrev Bismarcks regim som "bonapartistisk", fast det utåt sett naturligtvis inte fanns särskilt stora eller inga likheter alls mellan Bonaparte och Bismarck.)

3

Jag är väl medveten om att jag, beroende på ämnets omfattning, endast schematiskt kan antyda de huvudpunkter som fordrar fortsatt bearbetning. Jag skall kanske förvarna er om att jag inte kommer att ta upp den reformistiska socialismen och byråkratin. Trots att detta är av stor politisk vikt, erbjuder det enligt min mening mycket litet av teoretiskt intresse. För mig är detta en del av "kapitalismen och byråkratin". Huvuddelen av ekonomin förblir kapitalistisk, medan femton procent eller till och med tjugofem procent av industrin nationaliseras. Här är det sålunda kvantiteten som också bestämmer kvaliteten. Hela det sociala livet är kapitalistiskt och den vanliga kapitalistiska byråkratandan tränger in i alla industrier, också de nationaliserade. Ofta hör vi knorranden över "byråkratin på järnvägarna" eller i kolgruvorna. Under den senaste strejken framträdde i TV några järnvägsmän, som berättade för oss att "saker och ting inte är som de brukade vara". Före järnvägarnas nationalisering kunde de upprätthålla mer personliga relationer mellan sig själva och sina arbetsgivare, medan industrin nu i stället blivit så anonym att det inte existerar några personliga kontakter mellan arbetarna och det stora, landsomfattande företaget. Denna "personliga kontakt" är naturligtvis ett påhitt av arbetarens fantasi. Vad slags personligt förhållande kunde existera mellan lokaldaren och chefen för något av de fem stora järnvägsbolagen? Men det var politiskt betydelsefullt att denne järnvägare verkligen trodde att han var något mer än bara en kugge i Southern, Midland eller Western Railway. Nu kände han sig "alienerad" från den ofattbara verklighet han måste anpassa sig till, i vilken han måste arbeta. Och denna "alienation", som ordet lyder, är ett vanligt problem för alla slag av byråkratiska institutioner, oberoende av deras större sociala uppbyggnad, och jag skulle vara den siste att förneka att det existerar vissa gemensamma drag mellan byråkratin i ett kapitalistiskt och i ett efterkapitalistiskt system.

Nu skulle jag vilja beröra de speciella frågorna kring byråkratin i en fullt nationaliserad industri efter en socialistisk revolution, under en regim som, åtminstone till en början, motsvarar andemeningen i proletariats diktatur. Uppenbarligen berör detta problem en tredjedel av världen,

så det är av stor betydelse. Och jag är ganska säker på att många av er alltjämt vill att det kommer att få aktualitet för åtminstone två tredjedelar av världen.

En iakttagelse som slog mig, när jag tittade igenom några av de klassiska marxistiska skrifterna kring byråkratin var hur relativt optimistiskt – för att inte säga lättvindigt – marxisterna tog itu med det. För att ge er en illustration: Karl Kautsky frågade sig en gång om ett socialistiskt samhälle skulle bli hotat av allsköns byråkratiska ondskefullheter. Om ni läst ”Kristendomens grunder” minns ni kanske att Kautsky diskuterar den utveckling som förvandlade den kristna kyrkan från en tro för de förtryckta till en mäktig byråkratisk maskin. Den omvandlingen var möjlig mot bakgrund av ett samhälle som existerade på slavarbete. Antikens slavar, berövade allt aktivt klassmedvetande, var benägna att bli byråkratin slavar. Men den moderna arbetarklassen, som är tillräckligt mogen för att störta kapitalismen, kommer inte – ansåg Kautsky – att tillåta en byråkrati att stiga upp på dess rygg. Detta var inte bara ett individuellt omdöme från Kautsky, som under de två decennierna mellan Engels' död och första världskrigets utbrott var marxismens mest auktoritative talesman och ansågs som en verklig arvtagare till Marx och Engels. Engels bekände sig själv i många av sina arbeten, synnerhet i ”Anti-Dühring”, till ett betraktelsesätt som i förväg uteslöt förekomsten av byråkrati under socialismen: ”Proletariatet griper Statsmakten och omvandlar i första skedet produktionsmedlen till statsegendom. Men i och med detta gör man slut på sig själv som proletariat, man gör slut på alla klassmotsättningar.”³ Tidigare samhällen hade behov av staten som den exploaterande klassens organisation, som ett redskap att hålla nere de klasser som exploaterades – slavar, trälar, lönearbetare. Under socialismen gör staten sig själv överflödig när den verkligen blir representativ för hela samhället. Och med de moderna produktivkrafternas fulla utveckling, i och med överflödet och superöverflödet på varor, så kommer det inte heller att föreligga något behov av att hålla män och arbete i underkastelse.

Jag tror det var Trotskij som använde en mycket enkel men talande bild: polismannen kan använda sin batong antingen till att dirigera trafiken eller för att skingra en demonstration av strejkande eller arbetslösa. I denna enda mening uttrycks den klassiska distinktionen mellan administrationen av ting och administrationen av människor. Om vi föreställer oss ett samhälle där det inte råder något klassvälde, reduceras byråkratin till att administrera tingen och den objektiva sociala och produktiva utvecklingen. Vi sysselsätter oss inte med utplånandet av alla administrativa funktioner – vilket skulle vara absurt i ett industriellt utvecklat samhälle – utan vad vi talar om är att begränsa användandet av polismannens batong till dess rätta uppgift: att lösa upp trafikstockningar.

När Marx och Engels analyserade Pariskommunens erfarenheter, tycktes de vara halvt medvetna om det byråkratiska hot som kunde uppstå i framtiden. De hade svårt att godta de åtgärder kommunen vidtagit för att skydda revolutionen mot en nyuppstånden byråkratisk makt. De betonade att kommunen antagit en mängd försiktighetsåtgärder, som skulle tjäna som ett mönster och en modell för framtida socialistiska omvandlingar: kommunen tillsattes genom allmänna val och upprättade en vald förvaltning, där varje tjänsteman när som helst kunde kallas tillbaka av väljarkåren. Kommunen upplöste den stående armen och ersatte den med ett beväpnat folk. Den upprätthöll också principen att ingen tjänsteman skulle förtjäna mer än den genomsnittlige arbetaren. Detta skulle ha lett till avskaffandet av alla privilegier för en byråkratisk klass eller grupp. Kommunen blev med andra ord ett exempel på en stat som skulle börja vittra bort så snart den upprättades. Det var ingen tillfällighet att Lenin gjorde stora ansträngningar för att bara några få veckor innan oktoberrevolutionen återupprätta denna nästan glömda del av den marxistiska läran om staten, socialismen och byråkratin. Han uttalade sin ide om staten i följande välbekanta aforism: Under socialismen, liksom under den proletära diktaturen, skall administrationen bli så enkel att varenda köksa kan sköta statens angelägenheter.

I ljuset av de senaste decenniernas smärtsamma erfarenheter är det bara alltför lätt att se i hur stor utsträckning de klassiska marxisterna underskattade problemet med byråkratin. Skälen till detta är

³ F. Engels, ”Anti-Dühring”, London 1943 ed., s. 308.

två, tror jag. De tidiga grundarna av den marxistiska läran försökte aldrig att i förväg måla upp det samhälle som skulle infinna sig efter den socialistiska revolutionen. De analyserade så att säga revolutionen i abstraktioner, på samma sätt som Marx när han i ”Kapitalet” inte analyserade något särskilt kapitalistiskt system, utan en abstraherad kapitalism, kapitalismen *per se*; de såg också på det socialistiska eller efterkapitalistiska samhället i abstraktioner. Om man betänker att de genomförde sina analyser flera decennier innan de faktiskt prövades, så måste deras metod sägas vara vetenskapligt berättigad. Den andra förklaringen är psykologisk. De kunde knappast undvika att betrakta revolutionen enligt mönstret från den främsta revolutionära erfarenheten under deras egen livstid, revolutionen 1848. De betraktade revolutionen som en europeisk revolutionär kedjereaktion, vilken, precis som 1848, fortplantade sig mer eller mindre kontinuerligt. (Här låg fröet till iden om en permanent revolution, som i det här avseendet inte var någon egen skapelse av Trotskij. Den fanns i själva verket mycket djupt inbäddad i det klassiska marxistiska tankegodset.) En total europeisk revolution skulle vara tämligen trygg efter sin seger. Med minimal social spänning skulle det knappast råda några inbördes stridigheter, och utan interventionskrig skulle det inte ha förelegat något behov av att återupprätta den stående arme, som är en så viktig faktor vid byråkratiseringen. De föreställde sig också att arbetarklassens ansenliga styrka skulle innebära ett massivt och starkt stöd åt den revolutionära regimen, åtminstone i de högt industrialiserade samhällena i Västeuropa. De litade också på att när majoriteten av den europeiska arbetarklassen en gång vunnits för revolutionen, så skulle den också förbli trogen och lojal mot den. Detta skulle, tillsammans med de existerande demokratiska traditionerna, utgöra den starkaste garantin mot varje återkomst eller bildande av en ny byråkratisk apparat.

När vi tycker oss vilja förebrå de marxistiska lärofäderna att de underskattat farorna för byråkratisering i det postrevolutionära samhället, så måste vi komma ihåg att de förutsatte ett överflöd av varor – ett huvudvillkor och den socialistiska revolutionens *raison d'être*.

”Möjligheten att genom den sociala produktionen säkra ett uppehälle åt varje medborgare som inte bara är fullkomnat i materiellt hänseende ... utan också garanterar dem ett helt ohämmat utvecklande och uppövande av sina kroppsliga och andliga förmögenheter – den möjligheten existerar nu. . den finns verkligen”, hävdade Engels eftertryckligt i ”Anti-Dühring” för närmare nittio år sedan.⁴ Det är först i mitten av detta århundrade, som vi sett försök att göra socialistisk revolution i länder där en helt otillräcklig produktion omöjliggör varje hyfsad materiell tillvaro.

I marxismen fanns otvivelaktigt en ambivalent inställning till staten. A ena sidan – och detta delade man med anarkismen – en övertygelse som grundade sig på den högst realistiska historiska analysen, att alla revolutioner blir ointetgjorda så länge de inte avskaffar staten. A andra sidan övertygelsen om att den socialistiska, revolutionen behöver staten för sina ändamål, för att slå ner och bryta sönder det gamla, kapitalistiska systemet och skapa ett eget statsmaskineri för att utöva proletariats diktatur. Men det maskineriet skulle, för första gången i historien, inte representera en liten privilegierad minoritets intressen, utan den stora mängden arbetande, de verkliga skaparna av samhällets rikedomar. ”Den första handling genom vilken staten träder fram som representanten för samhället i dess helhet [övertagandet av produktionsmedlen] är på samma gång dess sista oberoende handling som stat.”⁵ Därefter är statlig inblandning i sociala förhållanden överflödig. Administrationen av ting ersätter styret av människor. Statens politiska funktioner försvinner. Vad som återstår är skötsel av produktionen. Staten kommer inte att försvinna över en natt, som anarkisterna föreställer sig. Den kommer långsamt att ”tyna bort”.

Verkligheten kring den ryska revolutionen var i varje enskild aspekt ett förnekande av de antaganden som de klassiska marxisterna gjort. Det var förvisso inte någon revolution av abstrakt slag – den var minst sagt påtaglig! Den följde inte mönstret från 1848, den var inte ett all-europeiskt uppror. Den förblev isolerad till ett enda land. Den inträffade i en nation, där proletariats var en liten minoritet som till och med splittrades som klass under världskrigets,

⁴ Ibid., sid. 311.

⁵ Ibid., sid. 309.

revolutionens och inbördeskrigets gång. Det var också ett högst efterblivet land, betryckt av fattigdom, där det problem som omedelbart mötte den revolutionära regeringen inte var att bygga upp socialismen, utan att skapa de första förutsättningarna för varje form av modernt, civiliserat liv. Allt detta resulterade i åtminstone två politiska utvecklingslinjer, vilka oundvikligen ledde till byråkratins återuppståndelse.

Jag har beskrivit hur byråkratins politiska överläge alltid följer på ett dödläge i klasskampen, en utmattning inom alla sociala klasser i de politiska och sociala striderna. Nu ser vi, *mutatis mutandis*, samma sak upprepas igen efter den ryska revolutionen: i början av tjugotalet är praktiskt taget alla klasser i det ryska samhället antingen nedkämpade eller politiskt, moraliskt och intellektuellt helt utpumpade – arbetarna, bönderna, bourgeoisin, godsägarna, aristokratin. Efter alla prövningar under ett decennium av världskrig, revolution, inbördeskrig och industriell ödeläggelse är ingen social klass i stånd att hävda sig själv. Vad som lever är bara den bolsjevikiska partimaskinen, som upprättar sin byråkratiska myndighet över hela samhället. Men, *cela change et de n'est plus la même chose*: samhället som helhet har undergått en fundamental förändring. Den gamla klyftan mellan de besuttna och de obesuttna massorna lämnar plats för en annan skilljelinje, annorlunda till sin karaktär men icke desto mindre skadlig och frätande: skillnaden mellan de styrande och de styrda. Dessutom får den betydligt större vikt än tidigare, då den överskuggades av klasskillnad och klassfiendskap. Vad som återigen kommer upp till ytan är den eviga, den allra äldsta av konflikter mellan organisatörerna och de organiserade. Klasssamhällets förspel dyker nu upp som dess epilog. Långt ifrån att ”vittra sönder” tar den efterrevolutionära staten i stället en makt i sina händer som den aldrig tidigare haft. För första gången i historien tycks byråkratin vara allsmäktig och allestädes närvarande. Om vi kunde iaktta hur den byråkratiska makten under det kapitalistiska systemet alltid fann sin motvikt i de besuttna klassernas makt, så ser vi här inga sådana inskränkningar eller begränsningar. Det är byråkratin som handhar nationens alla resurser, den uppträder mer än någonsin förr som en oberoende, fristående kraft, som faktiskt står över samhället. I stället för att tyna bort når staten sin apoteos, vilken tar formen av en nästan oavbruten orgie i byråkratiskt våld mot samtliga samhällsklasser.

Låt oss för ett ögonblick återgå till den abstrakta marxistiska analysen av revolutionen och se var och på vilket sätt bilden av det efterrevolutionära Ryssland motsäger den analysen. Om det hade blivit en europeisk revolution, där de proletära majoriteterna vunnit en snabb och avgörande seger och besparat sina nationer den politiska och sociala omvälvning och blodsutgjutelse som följer i krigets och inbördeskrigens spår, så hade vi förmodligen inte fått uppleva denna den ryska statens skräckinjagande apoteos. Trots detta hade problemet existerat ändå i en utsträckning som den klassiska marxismen inte föreställt sig. Förhållandet i ett nötskal: det förefaller som om 1800-talets tänkare och teoretiker hade en viss benägenhet att pressa ihop vissa moment i den framtida övergången från kapitalism till socialism. Vad den klassiska marxismen ”pressade ihop” var utvecklingen revolution-sedan-socialism, fastän det ofrånkomligen låg en fruktansvärt lång och komplicerad övergångsperiod mellan revolutionen och socialismen. Också under de mest gynnsamma omständigheter skulle den tiden ha karakteriserats av en oundviklig spänning i förhållandet mellan byråkraten och arbetaren. Vissa antydningar om denna spänning kan man emellertid finna hos marxismen. I sin berömda ”Kritik av Gotha-programmet”, talar Marx och Engels om två faser i kommunismen, den lägre och den högre.⁶ Under den lägre fasen råder ännu ”de borgerliga rättigheternas trängre horisont” med alla dess ojämlikheter och med stora skillnader i individuella inkomster. Uppenbart är, enligt Marx, att om ett socialistiskt samhälle måste värna om en full utveckling av sina produktivkrafter till dess en verkligt rik och överflödande ekonomi är uppbyggd, då måste den belöna skicklighet och erbjuda stimulans. Byråkraten är i viss mån en skolad arbetare och det råder inget tvivel om att han kommer att placera sig själv på den privilegierade sidan.

⁶ Marx och Engels, ”Critique of the Gotha Programme”, sid. 31.

Skillnaden mellan organisatören och den organiserade får alltså större och inte mindre betydelse, just beroende på att produktionsmedlen övergått från privat till allmän ägo; ansvaret för den nationella ekonomins skötsel åligger hädanefter organisatörerna. Det nya samhället har inte utvecklats från sin egen bas, utan uppstår ur kapitalismen och bär fortfarande kapitalismens alla kännetecken. Det är ännu inte tillräckligt ekonomiskt, moraliskt och intellektuellt moget för att ersätta var och en efter hans behov och så länge var och en måste betalas efter sin arbetsinsats, så förblir byråkratin den privilegierade gruppen. Det spelar föga roll vad den pseudomarxistiska terminologin hos dagens ryska ledare säger, dagens ryska samhälle är ändå långt ifrån socialistiskt – det har bara tagit det allra första steget på vägen mot övergången från kapitalism till socialism.

Spänningen mellan byråkraten och arbetaren har sin rot i klyftan mellan tankearbete och manuellt arbete. Det är helt enkelt inte sant att dagens ryska stat kan skötas av vilken köksa som helst – (även om alla möjliga slags kockar försöker sig på det). Det visade sig i praktiken omöjligt att upprätta och bibehålla de principer som proklamerades av Pariskommunen och som Marx tog som garantier mot uppkomsten av en byråkrati, principer vilka hyllades av Lenin strax före oktober, principer som stadgade att funktionärerna inte skulle förtjäna mer än en vanlig arbetare. Den principen innebar ett sant jämlikt samhälle – och här föreligger en del av en viktig motsägelse i Marx' och hans lärjungars idéer. Uppenbarligen kan inte argumentet att ingen offentlig tjänsteman, oberoende av hur hög post han har, får tjäna mer än en vanlig arbetare förenas med det andra argumentet, som säger att det vore utopiskt att vänta en "jämlik distribution" i den lägre socialistiska fasen som ännu präglas av "borgerliga rättigheter". I den efterrevolutionära ryska staten, med dess fattigdom och otillräckligt utvecklade produktionsapparat, blev kapplöpningen om belöningar nödvändigtvis våldsam och häftig. Eftersom avskaffandet av kapitalismen var inspirerad av en längtan efter jämlikhet, var ojämlikheten desto mer upprörande och chockerande. Det rådde ojämlikhet även under de mest outhärdliga levnadsvillkor, eller snarare ojämlikhet under existensminimum.

En del av den marxistiska teorin om statens borttynande utgick ifrån en viss rådande balans mellan dess centralistiska organisation och en universellt förekommande decentralisering. Den socialistiska staten skulle ha varit en stat av valda kommuner, lokala rådsförsamlingar och självstyren, men de skulle ändå utgöra den enhetliga organism som var nödvändig för en rationell, nationaliserad produktionsordning. Den tanken förutsatte också ett högt utvecklat samhälle, vilket Ryssland inte var vid seklets början.

I det efterkapitalistiska samhällets utveckling kan måhända spänningen mellan arbetaren och byråkraten visa sig innehålla några verkligt skapande element. Både arbetaren och byråkraten är nödvändig för övergången till socialismen. Så länge de arbetande massorna ännu lever under den intellektuella fattigdom som är en rest från århundradens förtryck och brist på bildning, så måste skötseln av produktionsprocessen tillkomma de offentliga tjänstemännen. Å andra sidan, i ett sant efterkapitalistiskt samhälle är arbetarna den grundläggande sociala klassen och socialismen är arbetarnas och inte byråkraternas angelägenhet. Den dynamiska balansen mellan ämbetsmannen och arbetaren finner sin i motsvarighet i statsauktoriteten och massornas kontroll över stats- apparaten. Detta tryggar också den nödvändiga jämvikten mellan den centralistiska och den decentralistiska principen. Som en följd av objektiva historiska omständigheter och subjektiva intressen svängde pendeln tungt, tveklöst och resolut över till byråkrats fördel. Det vi såg i Ungern och Polen 1956 var en reaktion mot dessa – stalinistiska – metoder med ett häftigt pendelslag i den andra riktningen och arbetarnas passionerade, våldsamma och oförsonliga uppror mot en byråkratisk despotism, ett uppror som utan tvivel rättfärdigades av alla deras genomlidna erfarenheter och missförhållanden, men ett uppror vars konsekvenser på nytt ledde till en allvarlig och farlig obalans.

Hur ser jag då på utsikterna för och den framtida utvecklingen av denna spänning mellan arbetaren och byråkraten?

Jag har tidigare gett en antydan om alla brister i det historiska perspektiv som den klassiska marxismen anlägger på byråkratin. Ändå tror jag att detta synsätt i grund och botten är till mycket större hjälp än något annat jag träffat på, när det gäller att ta itu med frågan om byråkratin.

Den fråga som vi måste besvara är följande: har byråkratin, vars apoteos efter revolutionen jag redan beskrivit, konstituerat sig som en ny klass? Kan den fortplanta sig själv som en privilegierad minoritet? Kan den fortplanta social ojämlikhet? Först vill jag fästa er uppmärksamhet på ett mycket klart och viktigt men ofta bortglömt faktum: all den ojämlikhet som existerar i dagens Ryssland mellan arbetaren och byråkraten, är en ojämlikhet i konsumtionen. Detta är otvivelaktigt mycket viktigt, irriterande och plågsamt, men trots alla de privilegier som byråkraten försvarar brutalt och envist, så saknar han det avgörande privilegiet att äga produktionsmedel. Byråkratismen härskar och styr alltjämt över samhället, men den saknar ändå den styrka och sammanhållning som gör den till en särskild klass i den marxistiska meningen. Byråkraterna åtnjuter makt och vissa mått av rikedom, men de kan ändå inte testamentera sina tillgångar och sin välmåga till sina barn. De kan inte samla på kapital eller investera det till sina efterkommandes fromma. De kan inte föreviga sig själva eller sina anhöriga.

Det är sant att den sovjetiska byråkratin dominerar sitt samhälle – ekonomiskt, politiskt och kulturellt – mer påtagligt och i större utsträckning än någon annan nutida egendomsägande klass. Samtidigt är den också mer sårbar. Den är inte bara oförmögen att fortplanta sig, den har heller inte förmått säkra sina positioner för framtiden. Under Stalin avrättades den ena ledande gruppen byråkrater efter den andra, den ena industriledargruppen efter den andra blev utrensad. Sedan kom Chrusjtjov, som skingrade den mäktigaste gruppen inom byråkratin: samtliga ekonomiska ministerier i huvudstaden spriddes ut över hela det stora och vida Ryssland. I dag har den sovjetiska byråkratin inte lyckats erhålla den egna sociala, ekonomiska och psykologiska identitet, som skulle göra det befogat att beskriva den som en ny klass. Den har varit ett slags ofantlig amöba som täcker hela det efterrevolutionära samhället. Den är en amöba, eftersom den saknar en egen social ryggrad, eftersom den inte är en riktig enhet, eftersom den inte är en historisk kraft som intar scenen på samma sätt som till exempel den forna bourgeoisin, när den kom fram efter den franska revolutionen.

Den sovjetiska byråkratin lamslös också av en djupt inrotad motsättning: den härskar som en följd av den privata äganderättens avskaffande inom industrin och finanserna, som ett resultat av arbetarnas seger över *l'ancien régime*. Den måste också betyga denna seger sin tro och vördnad. Den måste gång på gång erkänna att den förvaltar industrin och finanserna för nationens och arbetarnas räkning. Och privilegierade som de är, måste de sovjetiska direktörerna vara på sin vakt. Då allt fler arbetare erhåller allt mer utbildning, kan det ögonblick snabbt infinna sig, då direktörernas förmåga, ärlighet och kompetens kommer under noggrann prövning. De livnar sig på apatin hos arbetarna, vilken hittills tillåtit dem att driva affärerna som de vill. Men detta är en ömtålig situation, en ojämförligt osäkrare grund att stå på än den som är garanterad av tradition, egendom och lag. Konflikten mellan det ursprungliga, befriande syftet bakom byråkratins makt och dess sätt att begagna makten, föder en varaktig spänning mellan ”oss”, arbetarna, och ”de”, den administrativa och politiska hierarkin.

Det finns också en annan orsak till att den styrande gruppen lider brist på stabilitet och sammanhållning, alla sina fördelar till trots. Under de senaste decennierna har den sovjetiska byråkratin hela tiden befunnit sig i en process av enorm tillväxt. Miljoner människor ur arbetarklassen och, i mindre utsträckning, från bondemiljö plockades in i dess led. Denna oavbrutna expansion står i direkt motsats till byråkratins utkristallisering inte enbart till klass, utan också till en sluten social grupp. Naturligtvis vet jag att så snart en man från de lägre klasserna förmås ta del av hierarkins privilegier, så blir han själv en byråkrat. Det kan förhålla sig så i individuella fall och i abstrakt teori, men på det hela taget – ”förräderiet mot den egna klassen” fungerar inte riktigt så enkelt. När en gruvarbetare blir ingenjör eller administratör vid ett företag, så blir han för den skull inte nästa dag helt okänslig för vad som sker i hans forna omgivning, inom arbetarklassen. Alla undersökningar visar på ett övertygande sätt, att i inget

annat land sker en så snabb utveckling från manuellt till ickemanuellt arbete eller till vad amerikaner brukar kalla ”elitestrata”, som i Sovjetunionen för närvarande.

Vi måste också komma ihåg att de fördelar som den stora majoriteten av byråkratin åtnjuter är mycket, mycket blygsamma. Den ryske administratören har samma levnadsstandard som vår lägre medelklass. Inte ens lyxen inom den lilla minoriteten högst uppe på toppen är särskilt avundsvärd, i synnerhet om man tar hänsyn till riskerna – och vi vet alla hur fruktansvärda de var under Stalin.

Givetvis bidrar också små fördelar till spänningen mellan arbetaren och byråkraten, men vi får inte förväxla denna spänning med klassantagonism, trots att det finns vissa likheter som vid närmare beskådande skulle visa sig vara skenbara. Vad vi observerar här är i stället fiendskapen mellan medlemmar av samma klass, mellan till exempel, den utbildade gruvarbetaren och den utbildade, mellan lokföraren och bangårdsarbetaren. Denna misstro och denna spänning innehåller i sig själv en enorm politisk antagonism, men inte någon som låter sig lösas av en samhällsomvandling. Den kan lösas enbart av – i första hand – de nationella rikedomarna, en tillväxt som skulle göra det möjligt att tillgodose den stora massans minimibehov, och mer därtill. Den kan lösas genom att utbildningen sprids och förbättras, eftersom det är de materiella och intellektuella resurserna hos samhället som lede till en nedtoning av skillnaden – den förnyade och skärpta skillnaden – mellan organisatörerna och de organiserade. När der organiserade inte längre är en dum, enfaldig och villrådig musjik, när köksan inte längre är en gammal piga, då kan verkligen klyftan mellan byråkraten och arbetaren försvinna. Vad som kommer att återstå är fördelningen av uppgifter, men inte efter sociala statusgrupper.

Den gamla marxistiska förutsägelsen om statens ”borttynande” kan förefalla oss en smula märklig. Men låt oss inte röra oss med gamla formler, vilka var del av ett idiom som vi inte är förtrogna med. Vad Marx verkligen menade var att staten skulle avhända sig själv alla sina förtryckande politiska funktioner. Och jag tror att detta blir möjligt bara i ett samhälle som är grundat på produktionsmedlens förstatligande, befriat från kriser och högkonjunkturer, befriat från spekulationer och spekulanter, befriat från den virriga privata marknadsekonomis okontrollerbara krafter. I ett samhälle där alla vetenskapens och teknologins underverk brukas i fredliga och produktiva syften, där automatiseringen av industrin inte hindras av å ena sidan rädslan för att investera och å andra sidan rädslan för överflöd, där arbetstimmarna är korta och fritiden meningsfull (helt olik vår uppstyltade kommersiella massunderhållning!), och – sist men inte minst – i ett samhälle som är befriat från kulter, dogmatism och ortodoxi – i ett sådant samhälle kommer antagonismen mellan tankearbete och manuellt arbete verkligen att tyna bort, liksom skillnaden mellan organisatörerna och de organiserade. Då, och först då, kommer det att visa sig, att om byråkratin var ett matt förspel till klassamhället, så kommer byråkratin också att vara det vilda och våldsamma slutspelet till klassamhället – och sedan inget mer.